

DERLEYEN

BÜLENT BATUMAN

KENTLER VE İSLAMCILIKLAR

Mekân, Mimarlık, Politika

CITIES AND ISLAMISMS

Taylor & Francis Group

© Bülent Batuman, 2021

© Dipnot Yayınları, 2024

ISBN: 978-625-6742-52-9

Dipnot Yayınları 463

1. Baskı 2026 / Ankara

ÇEVİRİ: Yener Çıracı

KAPAK TASARIMI: İlgin Fidan

DÜZELTİ: Ümit Özger

BASKI ÖNCESİ HAZIRLIK: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti.

BASKI: Saytek Dijital Matbaacılık Sanayi ve Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 82296)

İvedikosb Mahallesi 1518 Cadde No:107 Yenimahalle/Ankara

DİPNOT YAYINLARI (SERTİFİKA NO: 48147)

Selanik Cad. No: 82/24 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

eposta: dipnotkitabevi@yahoo.com

www.dipnotkitap.com

Derleyen
Bülent Batuman

Kentler ve İslamcılıklar
Mekân, Mimarlık, Politika

Çeviren
Yener Çıracı

İÇİNDEKİLER

Giriş: İslamcılık ve Yapılı Çevre	7
<i>Bülent Batuman</i>	

KISIM I

İSLAM'DA ULUSLAR: SINIRLARI AŞAN MİMARİ

1 Asyalar-Arası İslamcılık: Kazakistan ve Katar'da Anıtsal Camiler ve Modernite	33
<i>Natalie Koch</i>	

2 Yurt İçinde ve Yurt Dışında “Türk Evi”: İslamcı Öz-Oryantalizm ve Diplomasi Mimarisi ..	63
<i>Bülent Batuman</i>	

KISIM II

RESMÎ, YÖRESEL'E KARŞI: YEREL İBADET MEKANLARI ÜZERİNE ÇATIŞMA

3 Buteflika'nın Politikalarında Cezayir İslam'ını Uygulamak: Sufi Zaviyelerinin Millileştirilmesinden Yansımalar	89
<i>Valentina Fedele</i>	

4 Çatışan Modernite Tasavvurları?	
Tanjung Bunut Camii Örneği	117
<i>Khairul Hazmi Zaini</i>	

KISIM III

ULUS İNŞASININ İSLAMİ MİMARİLERİ

5 Pakistan'da İslam Mimarisi Aracılığıyla	
“Halkın” Temsili	147
<i>Farhan Karim</i>	

6 Gösterişte ılımlılık Olur mu? MimariMezhepçilik	
ve Lübnan’da İslamcılıklar (2008-2018)	181
<i>Ward Vloeberghs</i>	

KISIM IV

KAMUSAL MEKANLAR/İSLAMCI ÖZNELLİKLER

7 Alternatif Bir İslamcı Hareket Anıtı:	
Hüseyniye Erşad ve Mirası	213
<i>Pamela Karimi-Saba Madani</i>	

8 Endonezya’da İslamcı Şehircilik	
ve Mekânsal Performanslar	243
<i>Abidin Kusno</i>	

Yazarlar	273
----------------	-----

GİRİŞ

İSLAMCILIK VE YAPILI ÇEVRE: BİR ARAŞTIRMA GÜNDEMİ İÇİN NOTLAR

BÜLENT BATUMAN

21. yüzyıl, İslam'ın siyasi yayılmasıyla, küresel ölçekte ani (ve şiddetli) bir karşılaşmayla başladı. 11 Eylül 2001 terörist saldırıları, hızlı bir şekilde cihatçılığa karşı küresel bir çatışmaya yol verdi. Ardından 2011 ayaklanmaları hızla İslamcı biçimlere bürünerek Orta Doğu ve Kuzey Afrika rejimlerini sarstı ve İslam'ın siyasi etkisini daha da genişletti. Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerdeki İslamcı hareketler, sadece İslam'ı siyasallaştırmakla kalmadı, aynı zamanda bu ülkelerde statüko üzerinde de baskı yarattı ve genel olarak *siyasetin İslamileşmesine* yol açtı. Üstelik 2011 ayaklanmaları (özellikle de Suriye'deki iç savaş) sonrasında yaşanan yıkımın tetiklediği sözde “mülteci krizi”, İslam siyasetini coğrafi olarak altüst etti. Küresel Kuzey'e sığınmak isteyen hareket halindeki bedenler, ötekiğin göstergesi olarak İslam ile damgalandı. Avrupa ve Kuzey Amerika'da yayılan mülteci düşmanlığı, siyasetin İslamileşmesinin, düşman öteki olarak konumlandırıldığı coğrafyalara da yayıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Açıktır ki, İslam'ın 11 Eylül'den çok önce artmaya başlayan

siyasi etkisinin bir bağlama oturtulması gerekir. İslam'ın kademe- li yükselişi, (refah mekanizmalarını dağıtan ve inanç temelli dayanışma ağlarına alan açan) neoliberalizm, küreselleşme ve ulusötesi göç koşulları altında diğer manevi geleneklerin yükselişiyle birlikte gerçekleşmiştir. Dini hareketlerin yükselişi, laikliğin meşruiyetine meydan okumuş ve onun sınırlarını test etmiştir (Berking, Steets ve Schwenk 2018). Müslüman çoğunluğa sahip ülkelerde zayıflayan laik devlet yapıları köktenci hareketlerin baskısı altında kalmış, İslam'ın ulusal kimlikleri tanımlamada artan etkisine ve dolayısıyla *yurttaşlığın İslamileşmesine* yavaş yavaş boyun eğmişlerdir.

Dinselliğin dünya genelinde artan etkisi, hem kenti hem de kentin kuramsallaşmasını etkilemiştir. Kent teorisinin çekirdeği olan laikliğin uzun süredir din ve dindarlığın rolünü gözden kaçırdığı tartışılmaktadır (Shwayri 2012; Becker ve diğerleri 2014). Akademisyenler, din ve kentsel peyzaj arasındaki dinamik etkileşimi vurgulamıştır (Becci, Bruchardt ve Casanova 2013; Garbin ve Strhan 2017). Bu bağlantı, mevcut kentsel durumun yeniden tahayyül edilmesine yol açmıştır: Bir yandan kentlerin dini çoğulcukların damgasını vurduğu yeni bir post-seküler döneme girdiği iddia edilmiştir (Beaumont ve Baker 2011; Berger 2014). Bu görüşe göre post-seküler kent, örgütlü çeşitlilik ve “kentsel barış formülleri” olasılıklarını içermektedir (Berger 2014). Elbette tüm görüşler bu iyimserliği paylaşmaz. Karşı bir görüş olarak, dinselliğin kentler üzerinde artan etkisinin, “istisna mekanlarından oluşan parçalanmış peyzajlar” içeren “köktenci kent”i ortaya çıkaran bir parçalanmaya yol açtığı iddia edilmiştir (AlSayyad 2015). Ağırlıklı olarak Müslüman toplumlarda yaşanan bu süreç, *kentin İslamileşmesi* olarak formüle edilebilir.

Sekülerliğin hâkim olduğu bir dönemden sonra dindarlığın yeniden canlanmasının, onu zorunlu olarak *politik* hale getirdiğini belirtmek çok önemlidir. Ayrıca, İslam'ın, küresel siyasi tartışma-

lara ilişkin olarak onu çağdaş dünyadaki diğer dini eğilimlerden ayıran özgüllüğünü de dikkate almamız gerekir. Ve elbette, İslam'ın (ve genel olarak dinin) pratikleri ve kamusal temsilleriyle ilgili çatışma ve mücadelelerin ortaya çıktığı yerin kent olduğunu aklımızda tutumamız gerekir. Dolayısıyla bu kitap, siyasetin, yurttaşlığın ve kentin İslamlaşması arasındaki karşılıklı ilişkileri keşfetmeye çalışacaktır. Temel önermesi, İslam ve yapılı çevre arasındaki ilişkinin uzun bir geçmişi olmasına rağmen, bugün yapılı çevrenin şekillenmesinde İslam'dan ziyade *İslamcılığın* rolünün göz önünde bulundurulması gerektiğidir.¹

İdeoloji Olarak İslamcılık

Siyasal güç olarak İslamcılık, dini bir gücün zaman içinde değişmeyen tezahürü olarak değil, tarihsel koşullarla uyumlu modern bir olgu olarak anlaşılmalıdır. Bu bakımdan İslamcılık, bir din olarak İslam'dan ve onun "İslami" kültürel tezahürlerinden farklıdır. Üstelik, İslam adına hareket eden çeşitli siyasi akımların varlığı nedeniyle çoklu *İslamcılık'lardan* bahsetmek daha doğru olacaktır. Yine de aralarındaki ortak noktaları kavramaktan geri kalmamak adına İslamcılıkların çoğulluğunu aşırı vurgulamamak konusunda dikkatli olmamız gerekir.

Çok genel bir ifadeyle İslamcılığı, toplumsal alanın şekillenmesinde, İslam'ı siyasi bir belirleyen olarak savunma eğilimi olarak tanımlamak mümkündür. Ancak analitik bir kategori olarak İslamcılığın geçerliliği tartışılmaz değildir. Terimin kullanımına, İslam'ı şiddetle ilişkilendirdiği (ve İslamofobiyi beslediği) gerekçesini öne sürerek itiraz eden akademisyenler vardır. Örneğin Daniel Varisco (2010), bu kullanımı reddederek, İslam'ı siyasi şiddetten ayrı düşünmek için faillere (örneğin "militan Müslümanlar") vurgu yapmayı önerir. Bunun aksine Donald Emmer-

¹ Bkz, 'Giriş', Batuman (2018).

son (2010), “İslamcılık” kategorisinin kullanılmasını onaylamakla birlikte bütünleştirici imalardan kaçınmak adına bu kategoriye “sıfatlar” ile kullanmayı önerir. Aynı etik kaygıdan yola çıkan Bassam Tibi (2012), İslamcılığa (İslam'ı savunmak adına) karşı çıkar ve onu modern bir olgu, Batı totalitarizminin bir ürünü olarak görür. İslam'ın evrenselliği göz önüne alındığında, Tibi'nin pozisyonunun aynı madalyonun diğer yüzünü temsil ettiği söylenebilir; yani, İslam ve İslamcılık arasındaki bağlantıyı gözardı etmek de aynı şekilde inandırıcılıktan uzaktır. Bununla beraber Tibi'nin önerisi, İslamcılığın tarihselliğini gözden kaçırmamız gerektiğini hatırlatır. Örneğin, Seyyid (1997) İslamcılığı Avrupa-merkezcilik karşısında bir sömürgeleştirme olgusu olarak tanımlamıştır. Bu bağlantının post-kolonyal bir perspektifle daha da genişletilmesi gerekmektedir. Yine de bu bakış açısı, belirli İslamcılıkların sadece Batı hakimiyetiyle (yani anti-emperyalizm) değil, aynı zamanda seküler milliyetçilikle (anti-Kemalizm) ilişkisini kavramak için de bağlamsallaştırmayı gerektirir.

Siyaset biliminde İslamcılığa yönelik yaklaşımlar, siyasal İslamcı grupların dünya görüşleri, militan İslamcıların eylemleri ve Müslüman dünyadaki otoriter rejimlere muhalif olanların performanslarıyla sınırlıdır (Osman 2016). Bu bakış açısı, İslamcılığın öznellikler, izlekler, tasavvurlar ve ifade biçimleri üzerindeki etkisini kavramak için açıkçası çok dardır (Hamdar ve Moore 2015). Yine de İslamcılığın tanımını toplumsal ve kültürel alanlara doğru genişletmek, *İslami* olanla *İslamcı* olan arasındaki sınırların bulanıklaşması gibi bir tehlike yaratır. Bu nedenle, İslamcılık ile İslam'ın toplumsal ve kültürel ifadelerini birbirine bağlayan, ancak bu ikisini karıştırmayan bir tanıma ihtiyacımız var. Bu noktada belki de bazıları için modası geçmiş bir kavrama dönmeyi önereceğim: ideoloji kavramı.

Lacan'dan esinlenerek, ideolojiyi epistemolojik terimlerle

(yani yanlış bilinç) değil, öznelerin inşasında yapısal bir bağlantı olarak düşünmeye çalışan Louis Althusser'di. Ona göre “ideoloji, bireyleri özne olarak çağırır” ve toplumsal alana entegre eder. Althusser, ideolojiyi “bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla olan hayali ilişkilerinin temsili” biçiminde tanımlayarak devam eder. Ancak Jameson'un (2019) bize hatırlattığı üzere, ideolojinin kendisi (bireylerin kendileri ve dünya hakkında) hem bir *anlatı* hem de bir *görüştür*. Dolayısıyla ideoloji sadece Öteki'nin (Tanrı, Devlet vb.) çağrısına indirgenemez; hayali çağırışı onaylayan ve benimseyen bireylerin aktif rolünü de içerir. Bu şekilde bakıldığında ideoloji, yukarıdan aşağıya toplumsal kontrol için işlevlendirildiğinde bile, fikirleri, memnuniyetsizlikleri ve bireysel benlikleri ifade etmek için kullanılabilir bir dil haline gelir.

İslamcılığın adaptasyona açık olması onu bir ideoloji olarak görece etkili kılar. Yine de söylemsel esnekliği, bir anlatıdan muhtelif görüşler türetme olasılığıyla sınırlı değildir; İslamcılık aynı zamanda yeni anlatılar yaratmak adına görünüşte uyumsuz söylemleri birbirine eklemlemeyi de mümkün kılar. Bu, İslam'ın modern dünyada Müslüman öznelliklerin inşasında bağımsız bir değişken olarak işlev görememesi gerçeğiyle yakından ilgilidir (Jung, Petersen ve Sparre 2014: 4). İslamcılık, İslam'ın toplumsal ve kültürel realizasyonunda (onu siyasallaştırarak) bir *eklemleme biçimi* olarak işlev görür. Bu sayede, İslam'ın belirgin evrenselliği, yerel bağlamlarda kolayca tikelciliklere ve hatta popülizmlere dönüşebilir. Örneğin, 1990'lardan beri İslamcılığın küreselleşmeyle kurduğu ilişkiyi ele alalım. Bir düzeyde İslamcılığın tüm akımları, kültürel erozyonu küreselleşmenin bir etkisi olarak değerlendirir ve buna karşı direniş çağrısında bulunur. Bununla birlikte, 1990'lardan bu yana geçen otuz yılda, İslamcılıkların tam da küreselleşme aracılığıyla yayılmasına tanık olunmuştur. Aynı şey neoliberalizmle ilişkisi için de geçerlidir. İslam'ın kapitalizmle uyumluluğu ve İslamcılığın gerçek manada anti-kapitalist olup olmadığı 1970'ler ve 1980'ler boyunca çokça

tartışılmıştır. Bu satırların yazıldığı sırada, İslamcılığın kendisini neoliberal yönetim, kendi kendine yardım ve girişimcilik öğretileriyle nasıl eklemlediğini görmek çarpıcıdır. Başka bir örnek, ulusal kimliklerin inşası ile ilgilidir: İslamcılık, belirli etnik kökenleri İslam'a eklemeler, uluslar için inandırıcı hibrit anlatılar yaratır ve aynı anda hem içeride birleştirici bir unsur hem de dışarıya dönük bir farklılık işareti olarak hizmet eder.

Burada sunduğum İslamcılık kavramsallaştırması, Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkeler kadar diasporik bağlamlarda da geçerlidir. Zira, ulusötesi etkileşimlerin İslamcılık üzerindeki belirleyici etkisini dikkate alan küresel bir bakış açısına sahip olmak metodolojik bir gerekliliktir. Mevcut literatürün ezici çoğunluğu ya "İslami" toplumlar ya da "İslami" azınlıklara sahip olanlar üzerinde durmaktadır ve bu da her iki koşulun birbirini dışladığına dair dolaylı bir varsayıma yaslanır. Oysa, mevcut İslamcılık biçimlerini bağlamsal iktidar ilişkileri çerçevesinde ele almak gerekir. İslamcılığın, Müslümanların çoğunlukta olduğu ortamlarda homojenlik arama ve İslam'ın azınlık kimliğini temsil ettiği yerlerde heterojenlik talep etme eğilimini gözden kaçırmak zordur. Üstelik, çoğunluğu Müslüman nüfusa sahip ülkelerde – hatta bunların en seküler olanlarında bile – devletler, İslam'ın devlet ideolojisine nüfuz etmesini engelleyememiş ve bu nedenle kaçınılmaz olarak farklı türde devlet İslamcılıklarını üretmiştir. Bundan dolayı, bir ideoloji olarak İslamcılık hem Müslüman çoğunluklu ülkelerde hem de diasporik azınlıklarda etkili olsa bile, bu kitap, İslamcılığın; İslami öznelliklerin, izleklerin ve ifade biçimlerinin mekânsal formlarının, pratiklerinin ve temsillerinin oluşturulmasındaki rolünü incelemek üzere yalnızca ilkinin ele alacaktır.

Aşağıda, İslamcılık ile yapılı çevre arasındaki ilişkiyi incelemek için üç ana analiz çerçevesi önereceğim: Müslüman öznelliklerin inşası, temsil siyaseti ve kentsel mekân üretimi.